

PRIEŠISTORINIŲ IR SENOVĖS PASAULIO SAKRALINIŲ KOMPLEKSŲ ŠIŲ DIENŲ
APSAUGOS IR PANAUDOS IŠŠŪKIAIZina Masilionytė¹, Indrė Gražulevičiūtė-Vileniškė²*Kauno technologijos universitetas**El. paštas: ¹laurazima@gmail.com; ²grazuleviciute@yahoo.co.uk*

Santrauka. Kraštotvarkos ir urbanistikos mokslai daug dėmesio skiria viešosioms erdvėms – aikštėms, skverams, parkams, gatvės erdvėms, jų funkcionavimui ir įtakai urbanistinei struktūrai. Visgi sakralinių kompleksų kraštovaizdyje ir miestovaizdyje formuojamos erdvės, jų specifinių paskirčių veikiami evoliucija ir šiandieninės panaudos bei apsaugos klausimai ne visada sulaukia išskirtinio dėmesio. Šiame straipsnyje pristatomos sakralinių kompleksų vystymosi ištakos ir šiandieninės visuomenės santykis su jų medžiaginiu palikimu. Siekiant suprasti sakralinių kompleksų raidos, funkcionavimo, pritaikymo, saugojimo, plėtros, santykio su aplinka aspektus analizuojami priešistoriniai ir senovės pasaulio sakraliniai kompleksai. Analizė apima trijų laikotarpių ir kultūrų sakralinius kompleksus bei jų užuomazgas: pirmykštes sakralias vietas ir jų įprasminimą, Mesopotamijos ir Senovės Egipto monumentaliosius religinius kompleksus ir klasikinio pasaulio – Senovės Graikijos – višiuomeninius sakralinius centrus.

Reikšminiai žodžiai: sakralinis kompleksas, priešistorinis laikotarpis, senovės pasaulis, nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga.

Įvadas

Darbe vartojama *sakralinio komplekso samprata* apibrėžiama remiantis struktūros vystymusi, kai aplink svarbiausią sakralinį centrą imami plėtoti kiti religinės ir pasaulietinės paskirčių pastatai ir atviros erdvės. Šiandieniai funkcionuojantys sakraliniai kompleksai apima ne tik religinius statinius – pagrindinį kulto statinį, pavyzdžiui, bažnyčią, bei kitus su juo susijusius religinės paskirties objektus, bet ir pasauliečiams skirtus statinius, atsirandančius dėl konkrečios religijos vykdomos misijos. Tokie statiniai gali būti mokyklos, dienos centrai, senelių prieglaudos, slaugos įstaigos, pavaldžios konkrečiai religinei institucijai. Darbe skiriamos *sakralinio komplekso* ir *sakralinio ansamblio sąvokos*. Nors šie objektai iš esmės vykdo panašią misiją, tačiau sakraliniai ansambliai yra vientisesni tiek savo architektūrine forma, tiek atliekama funkcija. Sakralinius ansamblius sudaro pagrindinis kulto statinys ir su juo glaudžiai susiję pastatai, pavyzdžiui, vienuolynai bei jų poreikiams tenkinti skirti papildomi statiniai. Sakralinis kompleksas yra kur kas labiau nevienalytis tiek architektūrine urbanistine forma, tiek atliekamomis paskirtimis. Jo struktūroje šalia sakralinių objektų atsiranda pasauliečiams skirti statiniai, taip susijungia dvasinės ir pasaulietinės funkcijos įvairioms visuomeninėms veikloms vykdyti.

Religinės paskirties statinių kompleksų užuomazgas galima sieti su pirmykščių žmonių bendruomenių kurtu

sakralinę reikšmę turėjusiu objektu, kuris dažniausiai buvo laūžas ar aukuras. Dvasinę reikšmę priešistoriniame ir senovės pasaulyje turėjo ir laidojimo vietas. G. Beresnevičius (2002) pastebėjo, jog iš „pirmapradžio „pilkapio“ – mastabos – senovės Egipte galėjo išsirutulioti piramidė, tuo tarpu baltų gyvenamose teritorijose – mums žinomi pilkapyčiai ir vėlesnė jų atmaina – kapinių kalneliai, taipogi ir piliakalniai, nes jie irgi demonstruoja sakralinį aukštumos siekį“. A. Novickas (2010) pastebi, jog erdvės ženklavimo tradicijos šaknys siekia kur kas senesnes nei Vakarų kultūrinės tradicijas. Žinių apie tai suteikia archeologų atrastos aukurų vietos, medžiagos interpretacijoms šia tema pateikia ir Šventasis raštas. Vystantis žmogaus vidiniam pasauliui, bendruomenių struktūrai ir religijai, kito ir pirmojo sakralaus ženklo aplinka; imti statyti papildomi statiniai. Šie statiniai ir jų grupės plėtoti pagal poreikius, susijusius su konkrečiu tikėjimu ir jo praktišką vykdymu konkrečioje teritorijoje. Laikui bėgant, kiekvienoje kultūroje pradedamos kurti savitos religijos ir valdymo formos, sakralinio centro plėtojimui suteikiančios naujas gaires. Aukuro kaip centrinio sakralaus objekto vaidmuo perkeliamas į kitokį centrinį objektą – altorių ar sanktuariumą, kuris būna komplekso viduryje iškeltas ant pakyls, įrengtas ašinės struktūros galutiniame taške ar kitaip atskirtas nuo tikinčiųjų, pabrėžiant jo reikšmę ir išskirtinumą. Taip išsivystė senovės pasaulio sakraliniai kompleksai, tokie kaip šventyklos ir zikuratai su jų priklausiniais. Jau senovės pasaulyje ar dar anksčiau

sakraliniai kompleksai buvo neatsiejami nuo pasaulietinių paskirčių: valdymo, sandėliavimo, gamybinių veiklų, prekybos, gyvenamosios funkcijų. G. Beresnevičius (2002), samprotaudamas apie dvasinę piliakalnių reikšmę baltų kultūroje, teigė, jog „politinis steiginys drauge yra ir sakralinis steiginys“. Istorijos tėkmėje keitėsi ir religijos, ir jų santykis su visuomene. Daugelyje visuomenių religija buvo atskirta nuo valstybės valdymo ir kartu artėjo prie žmonių kasdieniniame gyvenime, demokratėje, tad kito ir sakraliniai kompleksai, sujungdami dviejų pasaulių – dvasiškojo ir pasaulietiškojo – funkcijas bei formas. Šiandien veikiančios sakraliniai kompleksai siekia būti religinio švietimo, kultūros, moralės ir dvasingumo reprezentantais. Žvelgiant iš vienos pusės, jie suteikia galimybę pamatyti, kaip vieningai gali dirbuotis dvasininkija ir pasauliečiai, siekdami daugiau nei materialių tikslų. Visgi šiandieninės vis labiau įsivyravusios pasaulietinės ir komercializacijos tendencijos neaplenkia ir sakralinių kompleksų – juose atsiranda vis daugiau su religija mažai susijusių, o kartais ir jai prieštaraujančių funkcijų arba su religija nesusijusių ar menkai susijusių funkcijų dalis didėja, o grynosios religinės funkcijos užima vis mažesnę dalį komplekse. Tiek naujų funkcijų atsiradimas, tiek senųjų nykimas sukelia ne tik socialinės reikšmės, bet ir planinės erdvinės kompleksų sandaros transformacijas. Šiuos procesus svarbu suprasti analizuojant funkcionuojančių sakralinių kompleksų gyvybingumo, tęstinumo ir vertingų savybių išsaugojimo klausimus.

Kaip pastebi A. Novickas (2010), „istorinės atminties ženklavimo poreikis toliau brendžia nuo gamtinio konteksto atribotoje ir nuo ciklinės būtinybės išlaisvinančioje miesto aplinkoje“. Tą patį galima pasakyti ir apie sakralinius kompleksus. Priešingai nei pirmieji erdvės įprasminimo ženklai, vėlesnieji sakraliniai kompleksai daug dažniau iškilavo ne gamtiniame kraštovaizdyje, bet urbanizuotoje aplinkoje. Kaip buvo minėta, sakraliniai kompleksai nėra statiški, nėra statiška ir urbanizuota aplinka. Nuolat kintančio objekto ir jo dinamiškos aplinkos santykis taip pat nusipelnė išskirtinio dėmesio.

Galima manyti, kad priešistorinis ir senovės pasaulio palikimas jau yra pakankamai tyrinėtas, o tarp senovės pasaulio ir mūsų laikų visuomenių toks didelis atstumas laiko ir pasaulėžiūros požiūriu, kad senovės pasaulio sakralinių kompleksų neverta analizuoti ieškant atsakymų į šių dienų klausimus, susijusius su šių kompleksų funkcionavimu, plėtra, integracija aplinkoje. Visgi galima išskirti keletą svarbiausių aspektų, skatinančių nagrinėti šių istorinių struktūrų raidą ir dabartinę situaciją:

- Būtent šiuose ankstyvuosiuose sakraliniuose kompleksuose glūdi jų šiandienos atitikmenų ištakos. Šie kompleksai, pavyzdžiui, Amono šventykla

Tėbuose, sugebėjo savyje sutelkti daugelį sakralinių ir pasaulietinių viena kitą papildančių funkcijų ir yra šių dienų daugiafunkcinių sakralinių kompleksų pirmtakai.

- Savo gyvavimo ir aktyvaus naudojimo laikotarpiu šie kompleksai buvo nuolat plečiami ir transformuojami, pritaikomi kintantiems dvasiniams ir pasaulietiniams poreikiams. Priešistoriniai ir senovės pasaulio sakraliniai kompleksai ar jų fragmentai išsilaikė neįtikėtina ilga laiko tarpą: nuo jų sukūrimo iki šių dienų praėjo ne vienas tūkstantmetis, per tą laiką pasikeitė ne tik patys kompleksai, bet ir jų aplinka. Norint suprasti tokių kompleksų transformacijas ir pritaikomumą, jų ir aplinkos santykį, verta šiuos pokyčius panagrinėti.
- Priešistorinių ir senovės pasaulio sakralinių kompleksų unikalumas ir kultūrinė reikšmė buvo suprasti pakankamai anksti. Būtent į juos buvo nukreiptos pirmosios paveldosaugos pastangos. Jų apsaugos raida, klaidos ir pamokos naudingos istorinių sakralinių kompleksų paveldosauginei dimensijai suprasti.
- Ankstyvieji tikėjimai, paskatinę sukurti išpūdingus sakralinius kompleksus, šiandien iš esmės yra nebegyvi; juos sukūrusios visuomenės savo pasaulėžiūra iš esmės skyrėsi nuo šiandieninių. Kokia tad galima šiandieninė tokių kompleksų panauda? O gal vis dėlto yra svarbiausia tokius kompleksus išsaugoti ir naudoti tik viešajam ir moksliniam pažinimui? Ar šiuo atveju galioja šiuolaikinės paveldosaugos idėjos, tokios kaip „pritaikyti paveldą šių dienų reikmėms“, „kurti nauja, saugant seno vertę“? Kokios inovacijos galimos šiuose kompleksuose? O gal šių paveldo objektų itin didelė kultūrinė vertė svarstymus apie šiandieninę jų panaudą, socioekonominę naudą daro nereikšmingus?

Straipsnio tikslas – išanalizuoti ryškiausius priešistorinius ir senovės pasaulio sakralinius kompleksus aptariant jų ir jų aplinkos transformacijas laiko požiūriu, vaidmenį šiandieninėje visuomenėje, pagrindinį dėmesį skiriant jų šiandieniniams apsaugos, panaudos iššūkiams. Darbo tikslui pasiekti taikomi metodai – literatūros ir pavyzdžių analizė, palyginimas ir apibendrinimas.

Pirmykštis erdvės žymėjimas ir šiandieninės jo reikšmės

Vystantis tikėjimams ir socialinei struktūrai, dar ciklinio laiko sampratos kultūrų žmonės pajuto erdvės žymėji-

mo būtinybę. Pirmykštis žmogus atkreipė dėmesį į tai, kad erdvė turi turėti tam tikrus ženklus, padedančius ją atpažinti, suvokti jos reikšmę. „Apribojant, sutvarkant, išryškinant erdvinį ir socialinį apibrėžtumą bei ritualinį statusą vieta apsaugoma nuo užmaršties, tampa pastovi ir pasiekiamą“ (Novickas 2010). To meto gyvenimo sąlygos buvo visiškai kitokios, tad ir pirminis erdvės ženklinimas buvo primityvus – nekasdieniškais, išskirtiniais ženklais tapdavo iš esmės kasdieniai natūralūs ar transformuoti gamtos elementai: medžiai, akmenys, kauburiai. Iš akmenų buvo formuojami aukurai, ritualiniai apskritimai. Taigi šventvietė buvo vis labiau atskiriama nuo aplinkos. Kaip taikliai pastebi R. R. Llera (2006), primityvus statytojas tapo architektu, kai šalia gyvybiškai būtino namo prieglobsčio, statomo sprendžiant praktines gyvenimo problemas, jis pradėjo statyti namus ir monumentus, skirtus dievų garbei. Noras šiuos nekasdienius statinius padaryti tvaresnius, didesnius ir didingesnius nei paties žmogaus primityvų erdvės žymėjimą gamtiniais elementais pavertė dar ir šiandien neatsakytų klausimų keliančiais megalitininiais monumentais. Ko gero, geriausiai žinoma šventvietė, atspindinti šį žmogaus ir jo tikėjimų istorijos tarpsnį, yra Stounhendžo (angl. *Stonehenge*) megalitinis apskritimas Viltšyro grafystėje (Didžioji Britanija), iš tiesų esantis ištisos megalitinių struktūrų ir kitaip pirmykščių bendruomenių transformuotų kraštovaizdžių sistemos dalis. Nors Stounhendžą priskirtume primityviems arba pirmykščiams sakraliniams statiniams ar sakralinių kompleksų užuomazgoms, tačiau jis yra daugiau komplikuoatas nei primityvus. Vienų šaltinių teigimu, Stounhendžas vystėsi nuo 3100 iki 1100 m. pr. Kr. (UNESCO... 2011a), kitų – nuo 3100 iki 2000 m. pr. Kr. (Farrelly 2007). Statytas keletą tūkstančių metų, evoliucionavęs kartu su priešistorinių bendruomenių socialiniais ir dvasiniais poreikiais, šis objektas gerai atspindi sakralinio komplekso struktūros vystymąsi nuo pirmykščio erdvės žymėjimo, įcentrinimo iki sudėtingesnės struktūros. L. Farrelly (2007) nurodo, kad pradžioje šioje vietoje buvo atlikti tik reljefo pakeitimai. Objektas stebina ne tik savo dvasiniu bei socialiniu gyvybingumu laiko požiūriu, bet ir kaip neįtikėtinų pirmykščio žmogaus pastangų liudininkas: kai kurie akmenys sveria apie 50 tonų; lankytoją stebina tobulai ratu išdėstyti didžiuliai akmenų luitai bei jų pastatymo būdas. Teigiama, kad mėlynojo akmens luitai buvo atgabenti iš karjerų, esančių už 200 km, Pembroko grafystėje, o vėlesniojo statybos etapo milžiniški smiltainio luitai – iš vietovės šiaurės Viltšyre, esančios už 40 km nuo šios šventvietės (Farrelly 2007; UNESCO... 2011a). Tokios pastangos ir darbo sąnaudos buvo įdėtos tais laikais, kai išgyvenimas buvo sunkus ir problemiškas.

Akivaizdu, kad objektas, kurį kurdamos pirmykštės bendruomenės atsisakė, pasak G. Beresnevičiaus (2002), natūralaus žmogiško darbo ekonomijos principo, nebuvo skirtas kasdienėms reikmėms patenkinti. Akmenų išdėstymo būdas leidžia manyti, kad jie turi astronominę reikšmę; nors ir tikėtina, tačiau ši hipotezė nėra vienintelė (UNESCO... 2011a). Kitos versijos nurodo, jog tai – viena didžiausių ir geriausiai išlikusių priešistorinių saulės ir gamtos reiškinių garbinimo šventviečių (Stonehenge... 2005; Farrelly 2007); pirmykštė „koncertų salė“ su puikia akustika (Dar... 2009), reikšmingų bendruomenės narių laidojimo vieta (Britannia... 2007), pirmykštė „ligoninė“, kur žmonės atkeliaudavo pasveikti arba numirti (Dar... 2008). Mokslinėje, o vėliau ir populiariojoje literatūroje nuolat pasirodo naujų pranešimų apie funkcijas, kurias šis megalitinis apskritimas galėjo atlikti priešistoriniais laikais. Įvairios hipotezės ir vietovės bruožai (akmenų išdėstymas, rasti neįprasti laidojimo būdai), leidžiantys jas daryti, kelia minčių apie objekto daugiavfunkciškumą: istorijos tėkmėje, o gal ir tuo pat metu ši sakrali vieta, sukurta ne iš prieglobsčio būtinybės, bet išreiškianti dvasinį ryšį su gamtiniu ir kosminiu pasauliais, sutraukė įvairias su religija ir kasdieniu žmogaus gyvenimu susijusias veiklas. Tai – pirmą kartą sakralinių ir pasaulietinių funkcijų įvairovė, dar neįgavusi materialaus pavidalo ir nepaskatinusi supančios aplinkos transformacijų, tokių kaip vėlesnių laikotarpių sakraliniuose kompleksuose. Kitaip tariant, Stounhendžo kompleksiškas pasireiškė per funkcijų įvairovę, bet dar ne per materialias formas.

Priešistoriniame pasaulyje šio objekto turėta reikšmė ir centriškumas savitai pasireiškia ir šiomis dienomis. Objektas traukia tiek Didžiosios Britanijos, tiek viso pasaulio specialistų ir plačiosios visuomenės dėmesį, nors vien Britų salose apie tūkstantį panašaus laikotarpio megalitinių struktūrų. Pats Stounhendžas stovi 2000 hektarų besidriekiančiame priešistorinių ženklų prisotinto kraštovaizdyje, kuriame išsibarstę apie 450 panašaus laikotarpio archeologijos paminklų, centre (UNESCO... 2011a). Analizuojant Stounhendžo socialinį ir kultūrinį vaidmenį šiandieninėje visuomenėje, galima išskirti tiek reikšmingus paveldosaugos bei paveldotyros iššūkius, tiek su moksliniu pažinimu nesusijusias pasaulėjautos transformacijas.

Stounhendžui saugoti ir tyrinėti sutelktos ne tik nacionalinės, bet ir tarptautinės pastangos. Objektas kartu su netoliese esančia *Avebury* archeologine vieta ir kitomis reikšmingomis priešistorinėmis vietovėmis į Pasaulio paveldo sąrašą buvo įtrauktas dar 1986 m. (UNESCO... 2011a). Kartu Stounhendžas yra vienas labiausiai Britanijoje saugomų priešistorinių paminklų, kuriuo rūpinasi britų paveldosaugos organizacija *English Heritage* (English... 2011). Visgi tiek objekto unikalumo skatinama visuomenės interesų

koncentracija, tiek su objektu tiesiogiai nesusiję plėtros poreikiai šioje vietovėje kelia išskirtinių paveldosaugos iššūkių. Išstisus tūkstantmečius Stounhendžas egzistavo sąlygiškai nepakitusiame kraštovaizdyje, o jo aplinkai žala darė tik įvairi žemės ūkio veikla. Šiuo metu paminklą nuo jo aplinkos skiria du intensyvaus eismo keliai (A303 pietinėje ir A344 šiaurinėje pusėse), iš kurių vienas kerta į šį paminklą vedantį priešistorinį ceremonijų kelią. Pasaulio paveldo vietovės lankytojai nuolat girdi keliais važiuojančių automobilių keliamą triukšmą. Netolimoje objekto aplinkoje 1968 m. buvo pastatytas laikinas lankytojų centras, veikiantis iki šiol. Šis savo infrastruktūros ir architektūros kokybe pasaulio paveldo vietovei visiškai netinkantis statinys nebetinkamas priimti augančius lankytojų srautus (objekte per metus apsilanko apie milijonas lankytojų), trūksta vietų automobiliams statyti, centre nėra jokių patalpų parodomis ir kitai pažintinei veiklai. Dar 1993 m. Stounhendžo aplinka ir lankytojų aptarnavimo centras valdžios institucijų buvo įvardyti „nacionaline gėda“. Objektui parengtame pasaulio paveldo vietovės valdymo plane taip pat numatyta būtinybė atkurti objekto aplinkos vientisumą (Maddison, Mourato 2002; English... 2011). Šiuo tikslu buvo parengta įvairių planų, numatyta: įrengti 2 km ilgio požeminį tunelį A303 keliui (Maddison, Mourato 2002), apriboti eismą A344 keliu, įrengti naują ekologiškos architektūros lankytojų centą pagariu 2,4 km atstumu nuo paminklo su visomis pažintinei veiklai reikalingomis patalpomis ir automobilių stovėjimo vietomis – iš centro lankytojai traukinuku būtų gabenami prie paminklo, o paskutinį likusį kilometrą įveiktų pėsčiomis (English... 2011). Kol kas Stounhendžo aplinkos tvarkymo planai lieka popieriuje, tačiau dėmesio vertas jų paskatintas tyrimas. *English Heritage* užsakymu D. Maddison ir S. Mourato (2002) atliko Stounhendžo kraštovaizdžio pokyčių, įrengus A303 kelio tunelį, ne rinkos (*non-market*) vertinimo tyrimą. Buvo surengtos sociologinės objekto lankytojų ir potencialių lankytojų (šalies gyventojų) apklausos, kurių metu buvo teiraujama, kokią maksimalią sumą apklaustieji sutiktų mokėti, kad šis kraštovaizdžio pakeitimas būtų įgyvendintas. Tyrimas parodė, kad nors didžioji dalis šalies gyventojų paveldosaugos klausimų nelaiko prioritetiniais, tačiau, remiantis apklaustųjų pateiktomis sutikimo mokėti vertėmis, socialinė ir ekonominė tunelio statybos nauda visuomenei (265 mln. svarų sterlingų) viršytų tunelio statybos sąnaudas (125 mln. svarų sterlingų).

Analizuojant Stounhendžą kaip pirmykštį sakralinį kompleksą, svarbu paminėti ne tik jo kaip pažintinio istorinio objekto socialinę trauką. Objektas, pradėdamas XIX a. antrąją pusę, traukia naujai atgaivinamų pagonišku judėjimų atstovus. Naujojo druidų judėjimo nariai sutikti vasaros lygiadienio čia renkasi nuo 1870-ųjų. Nors šiuolaikiniai

archeologai nuolat pabrėžia skirtumus tarp priešistorinių Stounhendžo statytojų ir geležies amžiaus druidų tikėjimų, priešistorinė šventvietė nepaliauja traukti naujųjų pagonių ir jiems prijauciančiųjų: 2003 m. vasaros lygiadienį čia sutiko rekordinis skaičius – 30 000 – žmonių (Recent... 2010); toks susibūrimas sukėlė rimtą pavojų paminklui ir jo aplinkai. Galima manyti, kad krikščionybės ir kitų didžiųjų religijų laipsniškas demokratėjimas ar, priešingai, atotrūkis nuo šiandieninės visuomenės lėmė augantį susidomėjimą pirmykščiais tikėjimais, nepasizymėjusiais išvystyta institucine struktūra, kur apeigas atlikdavo bendruomenės vyresnieji, o sakralinis centras nebuvo ryškiai atskirtas nuo tikinčiųjų. Nors sunku tikėtis, kad pirmykščio gamtos reiškinių garbinimo atgaivinimas gali konkuruoti su didžiųjų pasaulio religijų siūlomomis dvasingumo formomis, tačiau atgimę pagoniški judėjimai Stounhendžą iš negyvo iš praeities atkeliavusio eksponato paverčia visuomenės gyvenimo dalyviu, gyvais saitais susietu su žmonėmis.

Monumentalieji sakraliniai kompleksai tarp turizmo, reprezentacijos ir aukštųjų paveldosaugos technologijų

Nuo sakralaus centro žymėjimo prasidėjusi sakralinių kompleksų evoliucija savitą kryptį įgavo senovės pasaulio valstybėse. J. Knight ir L. W. Baker (1999) bei R. R. Llera (2006) teigimu, apie 3000 m. pr. Kr. Mesopotamijos miestuose pradėtos statyti pirmosios šventyklos ant nedegto molio plytų terasų yra laikomos monumentaliosios architektūros pradžia. Dievų ir tikinčiųjų atskyrimas šiose kultūrose įgavo platformų ir laiptų pavidalą: Mesopotamijoje buvo pradėti statyti miesto erdvėje iškylantys ir jo kompoziciją formuojantys tūriai – vadinamieji zikuratai. Tai buvo masyvūs vientisi statiniai iš nedegto molio plytų aklinomis sienomis, be vidinės erdvės, puošti spalvota keramika; kaip ir šventykloje, tokia statinyje buvo miesto dievybei skirtas altorius – aukojimų vieta ir dievybės buveinė. Senovės pasaulio – Mesopotamijos ir Egipto – sakraliniai kompleksai, pasižymėję ypatingu monumentalumo užmoju, išreiškia kitą sakralinių ir pasaulietinių funkcijų sąjungos aspektą. Pasak G. Beresnevičiaus (2002), „<...> šventieji zikuratai Šumere ar Babilonijoje taipogi būdavo politiniai centrai, miesto ar valstybės ašys“. J. Knight ir L. W. Baker (1999) pastebi, kad zikuratas buvo šumerų gyvenamosios aplinkos fizinis centras ir kartu dvasinio gyvenimo ir politinės sistemos centras; šumerų visuomenėje nebuvo bemaž jokios skirties tarp pastarųjų dviejų plotmių. Taigi, senovės pasaulio religiniuose kompleksuose glaudžiai susipynė pasaulietinės valdymo, administravimo, ekonominė ir religinė funkcijos. Pavyzdžiui, Ūro miesto zi-

kurato aplinkoje archeologai aptiko tokių funkcijų pastatų liekanas: laidojimo, sandėliavimo, teismo, gyvenamosios paskirties (Mezzolani 2005). Tai, kad Mesopotamijoje sakraliniai kompleksai buvo susiję su pasaulietinės ir religinės galios demonstravimu, rodo archeologiniai radiniai vadinamosiose Ūro kapinėse. A. Mezzolani (2005) nurodo, kad „Radiniai kapuose byloja apie kraupias aukojimo apeigas, kai mirti būdavo pasmerkami ne tik mirusiojo gyvuliai, bet ir visa jo palyda (kurią galėjo sudaryti net apie 70 asmenų)“. Politinę ir ekonominę reikšmę turėjusių sakralinių kompleksų atitikmenų randame ir Senovės Egipte. Šie statiniai mus pasiekė kur kas geriau išlikę, nes egiptiečiai kaip pagrindinę monumentalių kompleksų statybinę medžiagą pasirinko akmenį: viskas buvo statoma „amžinam naudojimui“, tad egiptiečiai paliko daugybę paminklų ir vieni pirmųjų apibrėžė statinio, kaip žmogaus žemėje palikto ženklo, koncepciją (Tung 2001; Llera 2006). Vieni ryškiausių Senovės Egipto sakralinių kompleksų pavyzdžių – Naujosios karalystės Tėbų miesto šventyklos. Nors daugelyje leidinių sienų apjuosta šventyklų teritorija vaizduojama beveik tuščia (pavyzdžiui, R. Schulz ir H. Sourouzian (2007)), A. Herold (2009b) teigimu, „Aplink (Amono šventyklą Tėbuose – *aut. past.*) buvo pristatyta žynių gyvenamųjų namų ir atsargų sandėlių, taip pat – raštininkų kontorų, verpyklų, dirbtuvių, skerdyklų ir lobių saugyklų. Ši šventykla kartu buvo ir didžiausias šalies pramonės centras, o jos filialų buvo visoje karalystėje“. Amenhotempo III šventykloje, kuri iki šių dienų neišliko „Darbininkų patalpos buvo pilnos vergų ir vergių <...>. Čia pat buvo daugybė saugyklų, užverstų lobiais iš Artimųjų Rytų“ (Herold 2009a). Aptartos senovės pasaulio valstybės literatūroje kartais įvardijamos „vergovinėmis-despotinėmis“ (Šešelgis 1996). Analizuojant senovės pasaulio architektūros kūrinius iš tiesų gali susidaryti įspūdis, jog despotinio valdymo valstybėse ar valdant despotiškam valdovui būdavo sukuriami įspūdingiausi architektūros kūriniai. Visgi dalis to meto sakralinių kompleksų buvo ne tik valdovo ar konkrečios socialinės klasės valios išraiška, bet ir atspindėjo tai, kaip kartu su religija vystėsi materiali komplekso struktūra. Pavyzdžiui, Tėbų Amono šventykla nuolat buvo plečiama ir atnaujinama, jos statybos tęsėsi nuo XVIII iki XXX dinastijos laikų, kol šventykla tapo tikru šventuoju miestu mieste (Llera 2006; Schulz, Sourouzian 2007).

Tiek Mesopotamijos, tiek Senovės Egipto daugiafunkciniai sakraliniai kompleksai dar buvo gana autonomiškai – sienomis atriboti nuo miesto urbanistinio audinio. Tačiau tuo pat metu miesto siluetai ir struktūrai jie darė didžiulę įtaką. Taigi, senovės pasaulyje matomos vėliau ilgus amžius gyvavusios tradicijos, jog sakraliniai kompleksai ir

ansambliai yra vieni iš svarbiausių miesto vaizdo formantų, miesto aplinkos ir sakralinių kompleksų abipusių funkcinių, erdvinių, socialinių bei ekonominių ir socialinių, kultūrinių ryšių pradžia.

Šiandieninė mūsų laikus per tūkstantmečius pasiekusių senovės pasaulio sakralinių kompleksų situacija skatina aptarti keletą su jų apsauga, panauda ir vaidmeniu visuomenėje susijusių klausimų. Nors Karnako šventyklų šiandieninė aplinka iš dalies primena pirminę, paminklų liekanos apsuptos tankiai susigrūdusių nedidelių gyvenamųjų namų ir toliau plytinčių dirbamų laukų. Tačiau šio šandien nebegyvo sakralinio komplekso socialinis bei kultūrinis ir socialinis, ekonominis vaidmuo radikaliai pakito. Šiandien Karnako šventyklų liekanos ir jų aplinka – archeologinis parkas, teritorija užkonservuota ir saugoma pažintiniais ir moksliniais tikslais. Tai – muziejus po atviru dangumi, kur nuolat vyksta archeologiniai kasinėjimai ir tyrinėjimai. Nors tyrinėtojai pastebi aiškius ryšius tarp Senovės Egipto mitologijos ir judaizmo bei krikščionybės (Hagen, Hagen 2005), iš tiesų reikia pastebėti, kad nei Mesopotamijos, nei Senovės Egipto tikėjimai neturi tokio poveikio šiuolaikinėms visuomenėms kaip atgimstanti ar dirbtinai gaivinama pagoniška pasaulėjauta. Tai lemia daugeliui šiandienų masinio turizmo traukos objektų būdingą socialinį bei ekonominį ir socialinį, kultūrinį vietos bendruomenių ir lankytojų santykį su šiuo paveldu. Šis praeities palikimas visuomenę domina tik kaip kultūros paveldas, tolimes šalies egzotika, kaip galimybė pažvelgti į materialius tūkstančių metų istorijos liudytojus. Pažintinį naudojimą papildė ir proginė bei pramoginė funkcija – senovės pasaulio religinių ir visuomeninių pastatų liekanose dažnai organizuojami koncertai, vyksta teatrų pasirodymai ir kitokie renginiai. Šiuolaikinei Egipto valstybei ir ypač vietos bendruomenėms tai – svarbus ekonominis išteklius. Turtinę bei unikalią istoriją turinčiose valstybėse tarptautinis turizmas yra pagrindinė verslo sritis, kurią nuolat siekiama plėsti. Visgi neabejotina senovės pasaulio palikimo teikiama ekonominė nauda nebūtinai reiškia nepriekaištingą turizmo infrastruktūrą ir tinkamą paveldo objektų apsaugą bei tvarkymą: Egipto istorinių paminklų kaimynystėje klesti įvairios nelegalios veiklos formos, o dauguma neįkainojamos vertės objektų restauruojami, tvarkomi ir lankymui pritaikomi ne valstybės, bet tarptautinės bendruomenės lėšomis. A. M. Tung (2001) taip komentuoja turizmo padėtį Egipte: „Egipto valdžia organizuoja kasmetinę reklaminę kampaniją, viso pasaulio turistus viliodama pamatyti senovės paminklus ir Egipte išleisti savo pinigus. Tačiau šalies vyriausybės nesugebėjimas įvesti tvarkos lankomiausių objektų apylinkėse pažeidžia nerašytą, tačiau visuotinai pripažįstamą susitarimą tarp užsienio turistų ir juos priimančios valstybės, kuri įsipareigoja

laikytis elementaraus mandagumo bei sudaryti galimybę pasiekti istorines vietas. „Ištisus šimtmečius besitęsęs Egipto paveldo grobstymas ir gabenimas į Vakarų pasaulio muziejus ir dvarus padarė didžiulės žalos daugelio architektūrinių kompleksų vientisumui – skirtingos jų dalys dabar saugomos įvairuose muziejuose ir privačiose kolekcijose. Tačiau šiandien būtent tarptautinė bendruomenė ir organizacijos įneša didžiulį finansinį, technologinių ir profesinių žinių įnašą siekiant išsaugoti šiuos pasaulinės reikšmės paminklus (Hagen, Hagen 2005). Naujausias grandiozinis projektas – visiškai sunykusios Tėbų Amehotepo III šventyklos vakariniam Nilo krante, kurios vietą šiandien ženklina tik garsieji Memnono kolosai, atkūrimo darbai. Archeologės H. Sourouzian vadovaujama tarptautinė komanda jau vienuolika metų šioje vietoje vykdo kasinėjimus, atliekami aptiktų artefaktų konservavimo ir restauravimo darbai. Restauruotą šventyklą visuomenei ketinama atverti po dešimties metų. Apie 2020 metus turėtų būti užkonservuotos kolonadų kiemo kolonų liekanos ir pirminėse vietose išeksponuotos kasinėjant rastos statulos ir paminkliniai akmenys. Didžiųjų vartų padėti ir matmenis mokslininkai taip pat žada atkurti (Herold 2009a). Visgi naujausiomis paveldosaugos technologijomis galima išspręsti tik kai kurias problemas aspektus. A. M. Tung (2001) teigimu, gera užsieniečių valia bei pagalba taip pat nėra visagalė. Siekiant įgyvendinti ilgalaikę Egipto paveldo apsaugos programą, būtina kontroliuoti užstatytos aplinkos plėtrą, išspręsti visą šalį varginančias socialines ir ekonomines problemas, iš esmės keisti Egipto biurokratinių sistemų darbo kultūrą.

Tarptautinės bendruomenės vykdomi Senovės Egipto sakralinių kompleksų šiandieniniai tvarkymo darbai reprezentuoja naujausias paveldosaugos technologijas. Kitokia situacija susiklostė su daugeliu Mesopotamijos sakralinių kompleksų – iš nepatvarių medžiagų statytų objektų liekanos plyti negyvenamose dykumų teritorijose. Jie gali būti apibūdinami labiau kaip archeologinės vietovės negu turistiniai objektai, nes jų lankymo galimybes riboja ne tik aplink plytintys dykumos plotai, bet ir geopolitinė situacija – Babilono, Ūro ir kitų Mesopotamijos miestų liekanos yra šiandieninio Irako teritorijoje. Paradoksalu, tačiau nesenos Mesopotamijos valstybių galios simbolių restauracijos vėlgi yra susijusios su reprezentacija ir galios demonstravimu. Sadamas Huseinas save siejo su senovės pasaulio valdovais ir savo valdžios legitimacijos priemone pasirinko praeities – Babilonijos ir dar ankstesnių laikotarpių – paveldo išryšklinimą. Norėdamas suteikti šiam bemaž sunykusiam paveldui apčiuopiamą didingą formą, skatino zikuratų, rūmų restauraciją dykumoje. Objektai buvo atstatyti nesilaikant šiuolaikinės paveldosaugos etikos ir daugiausia remiantis interpretacijomis (Knight, Baker 1999).

Religijos ir demokratijos sąsajos Senovės Graikijoje ir inovacija, sukurta paveldosaugos tikslais

Senovės graikai laipsniškai sukūrė kultūrą, apimančią ne tik jų panteono dievų garbinimą, bet ir tikėjimą žmogaus tobulumu ir galiomis. Šiuos religijos ir pasaulėžiūros pokyčius bei demokratinio valdymo užuomazgas išreiškė klasikinio laikotarpio sakraliniai kompleksai, susiejantys kulto, visuomeninius pastatus ir viešąsias erdves. A. M. Tung (2001) taip apibūdino Senovės Egipto ir Senovės Graikijos statinių skirtumus: „Tokie statiniai, kaip piramidės ar Sfinksas, statomi siekiant pabrėžti civilizacijos didybę. Graikų statiniai buvo kur kas mažesni, šie pastatai – tai itin sudėtinga intelektualinė architektūros formuluotė – išskirtinai žmogiškas pėdsakas kraštovaizdyje. Graikai savo statiniais išreiškė žmogaus mąstymo subtilumą.“ Šios sąvokos geriausiai atsiskleidė senovės graikų šventyklose ir sakraliniuose kompleksuose. Šio laikotarpio aukščiausias pasiekimas ir sakralinių kompleksų reprezentantas, be abejo, yra tarp 447 ir 406 m. pr. Kr. rekonstruotas Atėnų Akropolis, L. Farrelly (2007) įvardijamas simboliniu klasikinio pasaulio centru. Kalvos viršūnė, kurioje buvo pastatyti Akropolio statiniai, jau daug anksčiau buvo siejama su senovės graikų dievais. Pastatų kompleksas, apie kurį šiandien žinome tik iš jo liekanų, buvo aukščiausias toje vietoje įgyvendintas architektūrinis pasiekimas. Greta religinės funkcijos, kurią geriausiai išreiškia du architektūros šedevrai – Partenonas ir Erechtejonas – čia buvo ir valstybės išdas, biblioteka, buvo eksponuojami meno kūriniai, kompleksas kartu buvo ir miesto tvirtovė (Tung 2001; Llera 2006; Field 2007). Šiuo atveju Akropolis – aukštutinis miestas – tiek dėl savo geografinės padėties, tiek dėl atliekamos tvirtovės funkcijos buvo atskirtas nuo miesto urbanistinio audinio. Tačiau miesto bendruomenės ir komplekso ryšį bei klasikinio pasaulio tikėjimų demokratėjiškumą išreiškė komplekso apipavidalinimas: Partenono frize buvo pavaizduota Panatinėjos šventė, kurios metu kas ketveri metai Atėnų gyventojai iš žemutinio miesto ilga procesija patraukdavo į šventąją kalvą. Miesto piliečiai buvo pavaizduoti greta dievų, deivių bei didvyrių šventyklos skulptūroje. Frizo tema, paimta iš mirtingųjų gyvenimo, buvo neįprasta šventyklos puošybai (Boardman 1998). Demokratines vertybes ir piliečių valdžią atspindėjo ir pats komplekso statybos procesas. A. M. Tung (2001) teigimu, Partenono šventyklos patobulinimas, skirtas kompensuoti optimiam architektūrinio objekto vaizdo iškraipymams, nutarta atlikti daugumos miesto piliečių pritarimu: „Kadangi Akropolio atstatymo išlaidos gulė ant miesto pečių, o viešųjų darbų sąskaitos tų laikų Atėnuose būdavo iškalamos akmeninėse plokštėse ir pakabinamos viešose

vietose, kad miestiečiai galėtų su jomis susipažinti, <...> būtų sunku patikėti, jog sprendimas atlikti šiuos preciziškus darbus buvo priimtas be visuomenės pritarimo.“

Prabėgus tūkstantmečiams artimos Akropolio aplinkos pobūdis nedaug pakito. Jei nepaisytume kur kas mažesnio mastelio ir antikinio miesto gynybinių sienų, istorinis Atėnų miestas, kuriame iškilo Akropolis, plytėjo toje pačioje vietoje, kaip ir šių dienų Atėnai. Tuo metu šalia kalvos, ant kurios buvo pastatyta graikų šventovė, plytėjo toks pat chaotiškas miestas, užstatytas žemais statiniais su nedideliais kiemais (Tung 2001). Ir šiandien į Akropolį užkopiama tuo pačiu keliu, tik klasikinio laikotarpio statinius vėliau papildė išoriniai vartai ir romėnų laikais statytas Agripo monumentas (Boardman 1998). Visgi, bėgant laikui, ne tik pats kompleksas buvo nuniokotas karų ir plėšimų, o Atėnų miesto teritorija gerokai išsiplėtė, bet ir įvyko reikšmingų pokyčių požiūriuose į tai, kaip turėtų būti elgiamasi su reikšmingu istorijos palikimu. Šią evoliuciją puikiai iliustruoja šie elgesio su Atėnų Akropoliu tarpiniai:

Niokojimas siekiant pažinimo. 1801–1805 m. britų lordo Elgin vadovaujama ekspedicija išgavo turkų leidimą išgabenti Akropolio skulptūras. Didžioji dalis išlikusių frizo bei vakarinio frontono skulptūrų buvo išgabenta į Britaniją. Viena iš šešių kariatidžių taip pat buvo išimta ir pakeista gipsine kopija. Iš viso buvo išgabenta penkiasdešimt skulptūrų, jos dabar saugomos Britų muziejuje (Tung 2001; Field 2007; UNESCO... 2011b).

Archeologinis parkas – pažinimo galimybė ateities kartoms. 1832 m. paskelbus Graikijos nepriklausomybę, buvo parengtas Atėnų miesto plėtros planas. Jame buvo numatyta esminė paveldosaugos naujovė – archeologinis parkas. Jį sudarė pati Akropolio kalva bei aplink ją besidriekiančios teritorijos. Parko teritorijoje plytėjo senoji Agora bei daugelis kitų reikšmingų senovės paminklų. Jauna Graikijos vyriausybė negalėjo suteikti pakankamai lėšų archeologiniams kasinėjimams vykdyti, tad miesto planuotojai skelbė, jog „ateities kartos tikrai neatleistų, jei joms nepaliktume šios galimybės.“ Nors dėl nekilnojamojo turto spekuliacijų nepavyko išsaugoti visiškai neužstatytos archeologinio parko teritorijos, šis parkas buvo viena pirmųjų tokių zonų, esanti istoriniame miesto centre (Tung 2001).

Romantinė restauracijos koncepcija. Pirmieji bandymai restauruoti Akropolį prasidėjo XIX a. vos tik paskelbus Graikijos nepriklausomybę. Deja, Graikijos vyriausybės organizuojami restauracijos darbai neatitiko tuo pat laikotarpiu kitose pasaulio vietose (pavyzdžiui, Romoje) taikomų mokslinės rekonstrukcijos standartų. Archeologinės liekanos buvo laikomos romantiškais griuvėsiais, o sąlyginis pagrindinių antikinių statinių formų atkūrimas buvo leidžiamas. Toks požiūris padarė daug žalos. Įvairių paminklų dalys

buvo surinktos ir, net nenustačius jų autentiškos vietos, neteisingai sujungtos. Siekiant sujungti nesutampančias dalis, aptrupėję tūkstančių metų senumo marmuro luitai buvo iš naujo šlifuojami tol, kol būdavo išgaunamos lygios jungtys (Tung 2001).

Mokslinė restauracijos koncepcija. 1971 metų UNESCO ataskaita įspėjo pasaulį apie didžiulį Akropolio paminklams kilusį pavojų. Vos tik ši situacija sulaukė tarptautinio dėmesio, Graikija nedelsiant surinko kvalifikuotą specialistų komandą, kurios uždavinys buvo išanalizuoti ir spręsti šią problemą. Šiandien, pasitelkus Graikijos valstybės ir Europos Sąjungos paramą, Akropolio paminklai yra restauruojami laikantis aukščiausių standartų ir naudojant pažangiausias statybų bei cheminės ir kompiuterinės analizės metodus. XIX a. naudoti metaliniai strypai ir ryšiai keičiami nerūdijančiais titano elementais, kurie prie autentiškų akmens luitų tvirtinami specialiu reversiniu cementu. Pažeistas marmuras restauruojamas ir tada, siekiant sustabdyti tolesnį irimą, impregnuojamas cheminiais hermetikais. Atliekant kompiuterinę senovinių akmenų paviršių analizę tapo įmanoma identifikuoti gretimus sutampančius marmuro luitus ir nustatyti jų vietą įvairiuose statiniuose (Tung 2001; Acropolis... 2007; UNESCO... 2011b).

Apsauga be pažinimo neturi prasmės (Bučas 2001). Šiandien Atėnų Akropolis, kaip ir kiti senovės pasaulio sakraliniai kompleksai, lankytojus traukia ne kaip gyvo tikėjimo šventovė, bet kaip architektūros šedevras ir galimybė prisiliesti prie Vakarų civilizacijos pamatų. Dar XIX a. Akropolio kalvos paveldas kentėjo dėl nekontroliuojamų turistų srautų. Užterštas miesto oras taip pat daro didelę žalą atmosferos poveikiui jautriems marmuro statiniams. Būtinybė užtikrinti viešąjį pažinimą, nuo atmosferos poveikio apsaugoti ir kartu netoli autentiškos buvimo vietos eksponuoti Akropolio meno kūrinius paskatino sukurti naują architektūrinį objektą Akropolio kalvos kaimynystėje. 2009 m. atidarytas B. Tschumi suprojektuotas naujasis Akropolio muziejus, pakeitęs senąsias muziejaus patalpas, dar 1874 m. pastatytas ant Akropolio kalvos – inovacija, sukurta paveldosaugos ir viešojo pažinimo tikslais. Muziejus suprojektuotas taip, kad pro viršutinio aukšto langus matytųsi Partenonas (Acropolis... 2011). Santūrių formų pastatas tarsi atkartoja antikinio komplekso linijas, sujungdamas antikines vertybes ir šiuolaikinės architektūros kalbą.

Apibendrinimas

1. Aptarti priešistoriniai ir senovės pasaulio sakraliniai kompleksai patvirtina darbo pradžioje pateiktą hipotetinę sakralinio komplekso sampratą, apibrėžiamą remiantis religinės ir pasaulietinės funkcijų sujungimu

ir iš jų kylančių poreikių evoliucijos skatinamu materialios struktūros vystymusi. Tyrimas parodė, kad jau pradiniam sakralinių kompleksų vystymosi etape pirmą kartą sakralių vietų žymėjimas gamtinėje aplinkoje sukongcentruodavo religinių ir pasaulietinių funkcijų įvairovę. Laipsniškai sakralaus centro išraiška ir erdvė apie ją kinta priklausomai nuo religinių bei pasaulietinių funkcijų ir jų sąjungos pobūdžio, o kintantis kompleksas keičia ir supančio kraštovaizdžio ar miesto kraštovaizdžio pobūdį. Net ir būdami sąlygiškai atriboti nuo supančio miesto urbanistinės struktūros, senovės pasaulio sakraliniai kompleksai formavo miesto vaizdą ir kartu išreiškė vyraujančias senovės visuomenių vertybes.

- Išanalizuoti sakraliniai kompleksai atspindi paveldosaugos idėjų evoliuciją (nuo noro senovės artefaktus išrauti iš jų prigimtinės aplinkos ir išgabenti į muziejus iki mokslinės naujausiomis technologijomis paremtos restauracijos bei integralaus objekto ir jo aplinkos saugojimo, tvarkymo) ir šiandieninius paveldosaugos, paveldotyros ir paveldonaudos iššūkius. Visi nagrinėti sakraliniai kompleksai susiduria su masinio turizmo paradoksu: nors šios vietovės kultūriniai ir istoriniai požiniai yra ypač reikšmingos ir jų išsaugojimo būtinybė kyla ne iš ekonominės naudos, bet iš kultūrinės vertės argumento, tačiau, sutraukdamas milijonus lankytojų per metus, šios vietovės tuo pat metu turi neabejotiną ekonominę įtaką. Masinio turizmo daroma įtaka medžiaginei ir socialinei šių paminklų aplinkai, vietos savitumo pokyčiai skatina ieškoti pusiausvyros tarp ekonominio ir paveldosaugos intereso. Tvarkant ir šių dienų poreikiams pritaikant istorinius sakralinius kompleksus, visuomet tenka spręsti dilemą: „kurti nauja, saugant seno vertę“ ar „saugoti sena, kuriant nauja“. Prioritetą paveldosaugos ar šiandienio naudojimo požiniui lemia daugelis veiksnių, tarp kurių ir objekto vertės, reikšmės ir vaidmuo šiandieninėje visuomenėje. Atėnų Akropolio pavyzdys rodo, jog palikimas, kurį buvo stengiamasi išsaugoti XIX a. sukuriant archeologinį parką, suteikia naujų impulsų šių dienų kūrybingumui. Naujasis Akropolio muziejus – tai ne tik saugykla antikiniams artefaktams, bet ir vertingas architektūros kūriny.
- Analizuojant senuosius sakralinius kompleksus kyla ir jų vaidmens šiandieninėse visuomenėse klausimas. Galima manyti, kad šiuose kompleksuose pirminės sakraliosios funkcijos nebeatgims, nes atsiranda vis naujų besikeičiančio pasaulio realiųjų. Taigi pagrindinės tokių kompleksų panaudos formos lieka pažintinė rekreacija, edukacija, proginė bei pramoginė panauda ir, be abejo,

mokslinis pažinimas. Visgi, kaip rodo Stounhendžo atvejį, tam tikra sakralinė panauda galima net ir tuose kompleksuose, kurių sukūrimą inspiravusios religijos yra sunykusios. Tai gali būti siejama su sunykusių religijų atgijimu. Istorinis sakralinis kompleksas ar jo dalys taip pat gali būti panaudojamos ir kitų, gyvybingų religijų poreikiams. Pavyzdžiui, kai kurių Senovės Egipto religinių statinių kaimynystėje ar jų liekanose įsikūrė Egipto krikščionių koptų, musulmonų maldos namai.

Literatūra

- Acropolis Restoration Service* [interaktyvus]. 2007 [žiūrėta 2011 m. sausio 07 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ysma.gr/En/>>.
- Acropolis Museum* [interaktyvus]. 2011 [žiūrėta 2011 m. sausio 07 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.theacropolismuseum.gr/default.php?pname=History&la=2>>.
- Beresnevičius, G. 2002. *Ant laiko ašmenų*. Vilnius: Aidai.
- Boardman, J. 1998. *Graikų menas*. Vilnius: R. Paknio leidykla.
- Bučas, J. 2001. *Kraštovarkos pagrindai*. Kaunas: Technologija.
- Britannia history. Stonehenge* [interaktyvus]. 2007 [žiūrėta 2011 m. sausio 07 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.britannia.com/history/h7.html>>.
- Dar viena hipotezė apie Stounhendžą: tai buvo „milžiniška koncertų salė“*. *Technologijos.lt* [interaktyvus]. 2009 [žiūrėta 2011 m. sausio 07 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.technologijos.lt/n/mokslas/istorija_ir_archeologija/straipsnis?name=straipsnis-6045&t=/121/366/367&l=3>.
- Dar vienas žingsnis link Stounhendžo mįslės įminimo*. *Technologijos.lt* [interaktyvus]. 2008 [žiūrėta 2011 m. sausio 07 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.technologijos.lt/n/mokslas/istorija_ir_archeologija/straipsnis?name=straipsnis-4939&t=/121/366/367/322/803&l=5>.
- English Heritage. Stonehenge* [interaktyvus]. 2011 [žiūrėta 2011 m. sausio 07 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.english-heritage.org.uk/daysout/properties/stonehenge/>>.
- Farrelly, L. 2007. *The fundamentals of architecture*. Lausanne: AVA Publishing SA.
- Field, D. M. 2007. *The world's greatest architecture. Past and present*. Kent: Grange Books.
- Hagen, R. M.; Hagen, R. 2005. *Egypt. People-gods-pharaohs*. Koln: Taschen.
- Herold, A. 2009a. Nauji dingusios šventyklos radiniai. Amenhotepo III šventyklos kasinėjimai, *Geo* 5: 34–45.
- Herold, A. 2009b. Dangaus valdovo vizitas. Iškilmingiausia senovės Egipto procesija, *Geo* 5: 46–51.
- Knight, J.; Baker, L. W. 1999. *Mesopotamia. Ancient civilizations: almanac* [interaktyvus], [žiūrėta 2011 m. sausio 07 d.]. Prieiga per internetą: <<http://sd34research.com/files/mesopotamia.pdf>>.
- Llera, R. R. 2006. *Trumpa architektūros istorija*. Vilnius: Naujoji Rosma.
- Maddison, D.; Mourato, S. 2002. Valuing different road options for Stonehenge, in Navrud, S.; Ready, R. C. *Valuing cultural heritage. Applying environmental valuation techniques to historic buildings, monuments and artefacts*. Cheltenham: Edward Elgar, 87–104.

- Mezzolani, A. 2005. Ūras, in Guaitoli, M. T.; Rambaldi, S. (Sud.). *Pradingę miestai*. Vilnius: Alma littera, 148–155.
- Novickas, A. 2010. *Atminties įprasminimas miesto aikštėje: nuo paminklo iki patirčių erdvės*. Vilnius: Technika.
- Recent history of Stonehenge* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2011 m. sausio 07 d.]. Prieiga per internetą: <http://en.wikipedia.org/wiki/Recent_history_of_Stonehenge>.
- Schulz, R.; Sourouzian, H. 2007. The temples – royal gods and divine kings, in Schulz, R.; Seidel, M. (Eds.). *Egypt. The world of the pharaohs*. Printed in China: H. F. Ullman, 153–217.
- Stonehenge. Your guide to Stonehenge* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2011 m. sausio 07 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.stonehenge.co.uk/history.php>>.
- Šešelgis, K. 1996. *Miestų raida: sąlygos ir rezultatai*. Vilnius: Technika.
- Tung, A. M. 2001. *Preserving the World's Great Cities. The Destruction and Renewal of the Historic Metropolis*. New York: Three Rivers Press.
- UNESCO World Heritage List. Stonehenge, Avebury and Associated Sites* [interaktyvus]. 2011a [žiūrėta 2011 m. sausio 07 d.]. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/en/list/373>>.
- UNESCO World Heritage List. Acropolis, Athens* [interaktyvus]. 2011b [žiūrėta 2011 m. sausio 07 d.]. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/en/list/404>>.

CONTEMPORARY USE AND PRESERVATION CHALLENGES OF PREHISTORIC AND ANCIENT RELIGIOUS COMPLEXES

Z. Masilionytė, I. Gražulevičiūtė-Vileniškė

Abstract

Disciplines of land management and urbanism devote considerable attention towards the public spaces, such as squares, parks, and streets, towards their use and influence on the urban structure. However, the spaces defined by the religious complexes in landscape and cityscape, their evolution caused by the specific functions and uses and the issues of contemporary uses and preservation do not always attain exceptional attention. This article presents the study of the genesis and development of the religious complexes and the interactions of the contemporary society with their material remains. In order to comprehend the aspects of development, functioning, re-use, preservation, and links with the surrounding environment of the religious complexes, the prehistoric and ancient religious complexes are analyzed. The analysis encompasses the religious complexes of three periods and cultures, i.e. primitive religious sites and their material signs, the monumental religious complexes of Mesopotamia and ancient Egypt, and the public-religious complexes of the classical world.

Keywords: religious complex, prehistoric period, ancient world, heritage preservation.